

1944. Navodi se i socijalni sastav slovenačkih partizana u Srbiji. Iznete su i mere nove narodne vlasti za rešavanje pitanja izbeglica.

Autor zaključuje da su plan raseljavanja jugoslovenskih naroda, koji su počeli sprovoditi nacisti, prihvatili i drugi okupatori pozivajući se na neko »istorijsko pravo«. Pod udar ustaških zakona došlo je u prvom redu srpsko stanovništvo. Nemci su naseljavani na određene teritorije u Jugoslaviji u cilju njihove kompaktnosti, a u Nemačku u cilju jačanja tamošnjeg življa, radne snage i ratne privrede. Jevreji i Romi uglavnom su ubijani. Tako je prema nepotpunim podacima sa svojih ognjišta pokrenuto više od 500.000 ljudi, pretežno iz seoskih domaćinstava. Na planu smeštaja izbeglica i preseljenika nisu postignuti značajniji rezultati. Knjiga sadrži popis izvora i literature (377—385) i registar ličnih imena (389—394).

Delo predstavlja jedinstven rad o iseljenicima i preseljenicima u Jugoslaviji 1941—1945. Napisano je na osnovu celokupne dostupne građe, i domaće i strane provenijencije. Otvorilo je dug niz pitanja npr. o učešću izbeglica u redovima NOVJ i kvislinškim, problem Generalplanosta — tj. stvaranja »nove Evrope«, iseljavanje jugoslovenskog stanovništva izvan granica Jugoslavije i niz drugih. Autor je delo pisao dokumentovano. Puno je podataka i činjenica, ali čitalac ne ostaje ravnodušan prema progonima sa rodnog ognjišta naroda koji radi spašavanja golog života mora da u kolonama luta šumama ili ga u logorima očekuje nesigurna budućnost. Monografija je objektivno prikazala teror i okupatora i ustaša, i kako Nedićeva kvislinška uprava podstiče socijalne razlike i među izbegličkom decom. Zbog vrsne obrade delo se toplo preporučuje svima odraslim čitaocima i omladini, radi njegova vaspitnog delovanja protiv šovinizma i nacionalne podvojenosti koju su fašisti raspirili i njom se koristili u toku drugoga svetskog rata u Jugoslaviji.

Milica Bodrožić

*ZLATA KNEZOVIĆ, Kulturno stvaralaštvo u revoluciji,
Zagreb 1981.*

Najmanje obrađivana komponenta naše narodnooslobodilačke borbe i socijalističke revolucije jest kulturno-umjetnička. Dosad se mnogo više pisalo o vojnom, političkom i državnompravnom aspektu uključujući i borbu za međunarodno priznanje nove Jugoslavije. Manje se pisalo o društveno-ekonomskim promjenama koje su našoj narodnooslobodilačkoj borbi dale karakter socijalističke revolucije; o organizaciji proizvodnje i raspodjele i općenito o načinu života na oslobođenom teritoriju, o idejno-propagandnom, odgojno-obrazovnom i kulturno-umjetničkom radu. O ovom posljednjem pisalo se uglavnom parcijalno — posebno o književnosti, o kazalištu, o likovnoj umjetnosti i o muzici. Koliko je nedovoljan interes za ovu problematiku potvrđuje činjenica da je doktorska disertacija Maje Hribar-Ožegović, »Kazališna umjetnost u Jugoslaviji za vrijeme NOB«, obranjena prije petnaestak godina, ostala neobjavljena. S obzirom na takvu situaciju, već sama pojava djela, koje gotovo u cjelini obrađuje ovu problematiku, zavređuje pažnju.

Ovaj rad Zlate Knezović, s podnaslovom »Prilog istraživanju funkcije kulturnog i umjetničkog stvaralaštva u narodnooslobodilačkoj borbi u Hrvatskoj«, nastao je kao dio znanstvenog projekta Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske, a objavljen je u izdanju Centra za kulturnu djelatnost Saveza socijalističke omladine Zagreb. U Predgovoru se kaže da je rad ograničen na teritorij današnje SR Hrvatske, ali se navodi da ima djela koja su po svom značenju prelazila današnje republičke granice, kao što su Goranova »Jama«, Nazorove »Pjesme partizanke« ili Kulenovićeve »Stojanka majka Knežopoljka«. To ograničenje rezultat je prije svega obilja materijala. Prosvjetna je djelatnost izostavljena zbog većeg stupnja istraženosti, a folklor (narodna književnost, glazba, humor) samo ovlaš obrađen. Rad se zapravo svodi na uvodnu obradu funkcije kulture u podizanju političke svijesti boraca NOP-a i na interpretaciju umjetnosti kao nosioca moralnih vrijednosti, a izgrađen je prvenstveno na arhivskoj građi, ratnoj štampi i ne odviše brojnim radovima o ovoj problematici, što se vidi iz priložene Bibliografije. Osnovni cilj rada nije estetsko vrednovanje, već određenje značenja kulturno-umjetničkog djelovanja za razvoj revolucije. Velik dio tadašnje produkcije gotovo da nema umjetničke vrijednosti, a strogu estetsku analizu teško da bi izdržala i neka najpoznatija djela.

U prvom poglavlju »Funkcija kulture u narodnooslobodilačkoj borbi«, govoreći o potrebi podizanja političke svijesti, autorica uz ostalo kaže: »Partizanska vojska nije bila regularna, disciplinirana, odgojena vojska za borbu i za vojne pothvate. Nju su sačinjavali radnici i seljaci skupljeni zbrda zdola, *pokatkad i na silu mobilizirani* (kurz. Z. Č.), koji su se prvi put susretali sa disciplinom i vojnim dužnostima. Trebalo ih je dakle odgojiti u svakom pogledu — vojnom, političkom, kulturnom. Trebalo im je razviti svijest da su oni narodna vojska koja se bori za oslobođenje hrvatskog naroda i da kao takva mora biti uzorna. A to je bio težak i mukotrpan zadatak. No nije se radilo samo o borcima. Radilo se i o cjelokupnom stanovništvu sela i gradova na oslobođenim i neoslobođenim teritorijima« (str. 19).

U ovom tekstu nalazi se najblaže rečeno jedna nepreciznost. U partizane se odlazilo *dobrovoljno* na osnovi svijesti o potrebi borbe protiv fašizma, za oslobođenje zemlje, rjeđe za promjenu društvenog poretka ili zbog terora okupatora i kvilinga, dakle *prisilno*, ali ne mobilizacijom. Ona je primjenjivana tek u posljednjem razdoblju, potkraj 1944. godine, nakon oslobođenja jugoistočnih dijelova zemlje, priznanja nove države i stvaranja regularne armije. Budući da ova knjiga govori samo o Hrvatskoj, formulacija je neadekvatna, čak i za Dalmaciju nakon kapitulacije Italije.

Na kraju je ovog poglavlja prikaz Prvog kongresa kulturnih radnika Hrvatske, održanog u lipnju 1944. godine u Topuskom. Iako je o tom prvom i jedinom kongresu kulturnih radnika u vrijeme rata održan znanstveni skup, objavljeni materijali sa skupa i građa s kongresa, prikaz se svodi na eksplikaciju Nazorova poziva na kongres i ocjenu engleskog kapetana Reada, a trebalo je reći ipak nešto više.

Bolji je i potpuniji drugi dio knjige *Umjetnost kao nosilac moralnih vrijednosti*, u kome se analiziraju ostvarenja na području poezije i proze, značenje kazališta, likovno stvaralaštvo, muzika i humor. Osnovna je karakteristika gotovo svih ostvarenja kratkoća, jednostavnost i očita tendencioznost, što je prije svega bio odraz uvjeta u kojima su nastajala. Pisalo se, slikalo, recitiralo, glumilo i pjevalo u predahu između bitki, nakon iscrpljujućeg marša, pod utjecajem

neposrednih razaranja, pokolja i smrti od bolesti i gladi. Cilj djelovanja bio je jasno zacrtan: prikazom stanja pojačati želju za otporom, čak i za osvetom, da bi se postigla pobjeda, nadvladali užasi i patnja i udarili temelji boljem i sretnijem životu. Takva djelatnost bila je jedna od osnovnih pokretačkih snaga revolucije, očigledan demantni teze da muze šute kad topovi grme.

»Pisale su se pjesme, kako se znalo i umjelo, a sve što je bilo napisano i stvoreno imalo je za cilj da dodirne u čovjeku, čitaocima i slušaocima ono najdublje i najljudskije u njima. Teške ratne nedaće, zajedničke nesreće — koje su više no išta drugo zbližavale ljude — pozivale su na komunikaciju. A razbacani diljem zemlje po planinama i šumama, istrgnuti iz obiteljskog kruga s kojim godinama nisu mogli stupiti u kontakt, u grupama i grupicama svi su proživljavali isto i svima je bila potrebna riječ, slika, zvuk, koji su izražavali i ujedinjavali njihova osjećanja, misli i želje« (str. 50).

To određenje vrijedi za sve umjetničke grane, a ne samo za poeziju, koja je najdetaljnije obrađena i ilustrirana stihovima znanih pjesnika poput Nazora, Gorana, Jure Kaštelana, Šime Vučetića, Marina i Jure Franičevića i dr., pa i mnogih neznanih, davno zaboravljenih desetara, kurira i boraca. Njihovi stihovi ispunjavaju požutjele stranice biltena i novina vojnih formacija. Kome nešto danas znače imena Vlado Novaković, Branko Paskaljević, Rudolf Novak, Desanka Marić i dr., da navedemo samo nekoliko nasumce odabranih ša samo, jedne stranice ove knjige u kojoj se nalazi možda i previše citata, a nedovoljno analiza.

Karakteristike su proznog stvaralaštva slične: kratkoća, jednostavnost i tendencioznost. Uglavnom kraće priče, zapisi, sjećanja. Poznat je samo jedan slučaj borca koji je iz rata donio roman, i taj je, koliko mi je poznato, ostao neobjavljen. Pisalo se mnogo, ponekad i po naređenju, zbog potreba agitacije i propagande, ali često s punom svijesću da treba i time, kao i drugim djelatnostima, pridonijeti pobjedi nad fašizmom. Bilo je i pretjerivanja. Sudionici govore kako je ponekad bilo teško objasniti borcu da ne može pjevati u zboru jer nema sluha. Na razvoj kazališne umjetnosti mnogo su više djelovali tehnički uvjeti, nedostatak pozornica, garderobe, rasvjete pa i tekstova. Osim kraćih skečeva većih dramskih tekstova s odgovarajućom tematikom nije bilo. (Izuzetak je samo »Mati« Mile Klopčiča.) Zbog toga se uzimaju tekstovi Nušića, Sterije Popovića, Cankara i nekih sovjetskih autora. Najčešće se recitiraju pjesme, podjednako umjetničke i narodne, koje se često izjednačuju. Brojne su i zberske recitacije. U muzici se postupno stapaju melodije i sve više prevladava narodni melos. Osudnost tehničkih uvjeta ograničuje stvaralaštvo. Umjetnička je fotografija rijetka, a filmova nema. Crtež je glavna likovna izražajna vrsta, i zatim plakat. Upotrebljava se olovka, tuš, ulja su rjeđa. Na žalost, u knjizi nema ilustracija, postoje samo opisi likovnog stvaralaštva, osnovni motivi. Ocjene stvaralaštva uglavnom su preuzete od drugih autora, što je samo dijelom opravdano, jer je teško biti stručnjak za sva navedena područja. Ipak se moglo ići više na valorizaciju relativno velike produkcije, uzdići se s pretjerane deskripcije pa ukazati na manje vrijedni dio a istaći ono najvrednije, što i danas traje.

No bez obzira na to kao i na neke prije iznesene primjedbe, drugi je dio ove knjige daljnji doprinos osvjetljavanju te u nas još uvijek nedovoljno istražene problematike.

Zlatko Čepo